

ФОРМИ ВИЯВУ ІМАГОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ Й У ЛІТЕРАТУРІ ТА СПОСОБИ ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ

У статті схарактеризовано основні форми вияву імагологічних процесів, через поетику простежуються способи їх відображення у творах письменників.

Ключові слова: імагологія, свій / чужий, діалогічні відносини, національна картина світу.

Оляндер Л. К. Формы проявления имагологических процессов в обществе и в литературе и пути их отображения в произведениях писателей. В статье характеризуются основные формы проявления имагологических процессов, через поэтику прослеживаются пути их отображения в произведениях писателей.

Ключевые слова: имагология, свой / чужой, диалогические отношения, национальная картина мира.

Oliander L. K. Forms of Imagological Processes Display in Society and Literature and the Ways of Their Reflexion in the Works By Writers. The paper characterizes the main forms of imagological processes display; by means of poetics the author reveals how such processes are reflected in the works by writers.

Key words: imagology, own / alien, dialogical relationship, the national picture of the world.

...отдельное человеческое существо неполно, и мы неизбежно живем с другими и с помощью других.

Ц. Тодоров

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному літературознавстві проблема імагології, котра набула поширення в другій половині ХХ ст. як окрема галузь компаративістики [див. детально: 6, 93–103], актуалізується з надзвичайною інтенсивністю, про що свідчать численні праці вітчизняних і зарубіжних авторів – Ю. Барабаша, Ю. Лотмана, Д. Наливайка, В. Орлова, П. Рікера, Е. Сміта, Ч. Тейлора, Ц. Тодорова, В. Хорева, Р. Шукурова та ін. Серед цих праць стаття Д. Наливайка «Літературна імагологія: предмет і стратегія» посідає особливе місце, тому що в ній не лише розкрито історичний шлях імагологічних уявлень й узагальнено імагологічні процеси в культурі, а й сформульовано методологічні установи дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб, охарактеризувавши основні форми вияву імагологічних процесів, через поетику простежити способи їхнього відображення у творах письменників. Для досягнення мети за методологічну основу взято передусім положення Д. Наливайка про те, що «Своє і Чуже, Свій і Інший виступають у сучасній імагології як взаємопов'язані й взаємопроникні світи, тут Інший є не лише опозицією Своему, а способом та формою його присутності у світі» [6, 93]. Д. Наливайко вказує і на ракурс бачення проблеми, зауважуючи, що при взаємодії *Свого* і *Чужого* «...відбувається бінарна структуралізація світу на свій і чужий простір, свою і чужу культуру» [6, 94]. Український дослідник слушно зосередив увагу на важливій тезі Р. Шукурова: «... уявлення про чужу культуру (тобто Чужого) цілком центрується на власній культурі, котра в цих уявленнях виконує одночасно і роль центрального чинника, і базової моделі, вносить в простір Чужого невластиву йому систему координат» [6, 94]. На нашу думку, *внесення до простору Чужого невластивої йому системи координат* і створює діалогічну атмосферу.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Взаємовідносини культур загалом і взаємодій *Свого* / *Чужого* – процес складний і багатовимірний у своїх проявах: його пізнання потребує зусиль багатьох наук – філософії, історії, психології, етнології, політології, політекономії та ін. Його очевидні вияви у красному письменстві і мистецтві у всі часи правомірно стають об'єктом дослідження передусім для літературознавства, слугуючи водночас джерелом для усвідомлення самої природи людини і світу, в якому вона не лише перебуває, а й творить його. Проте складність характеру відносин *Свого* до *Чужого*, сама природа цього явища вимагають розгляду різних форм їхнього вияву. Перше, на що звертаємо увагу, це розмаїття – багатство і барвистість – національних картин світу, відтворених у вербальних і невербальних образах. І, звичайно, головну роль тут відіграє мова народу. Світ, впливаючи на мову, змінює її, але й вона не є нейтральною у своїх відносинах до нього. Зникнення одного з національних світів збіднює людство.

Загалом імагологічний процес визначається у таких формах відносин:

тяжіння – тяжіння / відштовхування – відштовхування.

Тяжіння виявляється насамперед у ***впливі***, явищі, як доводить впливологія, складному і неоднозначному. Одним із видів ***впливу*** є

епігонство, яке, за звичаєм, поширюючись у межах однієї культури, критикується за свою вторинність. Так, у польському літературознавстві це явище аналізується в праці М. Зелінської (M. Zielińska) «Mickiewicz i naśladowcy. Studia o zjawisku epigonizmu w systemie literatury romantycznej» (1984). З огляду на мистецький рівень, ці вторинні твори не є цінними, але в імагологічному плані вони можуть відіграти певну інформаційну роль. І все ж таки беззаперечно віднести *вплив* до *епігонства* не можна, тому що існують складні взаємини між впливом *Чужої* і формуванням своєрідності *Своєї* культури. У слухності цієї думки переконує історія японської поезії. До складності відносин такого типу привернув увагу І. Бондаренко, перекладаючи й досліджуючи японську класичну поезію в контексті світової та української літератури: «Попри всю самотність і традиційність японської культури в науковій та науково-популярній літературі, присвяченій Японії, – зазначає він, – її часто називають “країною-позичальницею” (ідеться про *вплив* китайської та корейської культур. – Л. О.), що значною мірою відповідає дійсності» [1, 5]. І далі І. Бондаренко аргументовано спростовує ці категоричні закиди японцям, розкриваючи «значну різницю між японською поезією та поезією будь-якого іншого народу світу» [1, 6].

З огляду на сказане, доцільно зупинитися на тих моментах, що стимулюють творчий процес у різних напрямках. Таким моментом є посилення *тяжіння до Свого через сприйняття Чужого*.

24. VI. 1890. Г. Сенкевич робить у Щоденнику запис:

«Lew Tołstoj. Wczoraj czytałem *Bez dogmatu*. Jest tam bardzo syptelny opis miłości do kobiety, subtelniejszy niż u skłonnych do zmysłowości Francuzów, purytańskich Anglików i napuszonych Niemców. *Pomyślałem sobie: gdyby tak napisać powieść miłości czulej i idealnej*» (Курсив мій. – Л. О.) [8, 199].

Г. Сенкевич хотів би з толстовською майстерністю створити поетичний образ чистої любові, що є загальнолюдською рисою. А С. Жеромський, захоплений мистецьким рівнем І. Тургенєва, бажав виразити з тургенєвською переконливістю польський національний характер.

О. Пушкін у романі «Евгеній Онегин» через імагологічні відносини створює з легкою іронією портрет не лише романтичного Ленського: «с душою прямо геттингенской», – а й портрет цілого покоління російських поетів; імагологічний вимір простежується і в образі москвича в *гарольдовом плаще* і т. д. Уже і цих прикладів достатньо,

щоб пересвідчитись у тому, що шляхи *тяжіння до Свого через сприйняття Чужого* різноманітні і приводять до мети – утвердження Свого в новому і збагаченому вигляді.

Більш складна форма *тяжіння до Свого через сприйняття Чужого* – діалог, який здійснюється при зверненні письменників до вічних тем. Одним із найяскравіших виявів подібних діалогічних відносин, зокрема з байронівським «Дон Жуаном», є твори О. Пушкіна («Каменный гость») і Лесі Українки («Камінний господар»).

Тяжіння / відштовхування у своєму класичному вигляді представив М. Лермонтов у вірші «Нет, я не Байрон, я другой»:

*Нет, я не Байрон, я другой,
Еще неведомый избранник,
Как он, гонимый миром странник,
Но только с русскою душой.
Я раньше начал, кончу ране,
Мой ум не много совершит,
В душе моей, как в океане,
Надежд разбитых груз лежит.
Кто может, океан угрюмый,
Твои изведать тайны? кто
Толпе мои расскажет думы?
Я – или Бог – или никто!*

[2, 180].

Увесь вірш побудований на встановленні спорідненості: *Как он, гонимый миром странник*, – і розвиткові мотиву національно-індивідуальної ідентичності з концентрацією уваги на «сфері етнокультурній і етнопсихологічній» (Д. Наливайко): *Но только с русскою душой*. Споріднюють М. Лермонтова з Дж. Байроном і мотиви *таємничості (тайны)*, яку не можна до кінця розгадати, *страждання і самотності*. На те, що російський поет думав про це постійно, вказує вірш «На картину Рембрандта» («Портрет молодої людини в одязі францисканця»):

*Ты понимал, о мрачный гений,
Тот грустный безотчетный сон,
Порыв страстей и вдохновений,
Всё то, чем удивил Байрón*

[2, 132].

М. Лермонтов, відштовхуючись від *Несвободи* як від не *Свого* / *Чужого* («Прощай, немытая Россия»), створюючи образ волі через *Чуже* – природу Кавказу і ментальність кавказців, – ішов до *Себе*. У зв'язку з цим Д. Максимов так характеризував шлях поета: «Трагическая позиция Лермонтова ... была позицией борьбы. Лермонтов не верил в близкую победу, но не складывал оружия. ... Лермонтов осуществил героическую миссию поэта-борца» [3, 18]. У цьому вислові треба підкреслити такий фрагмент: *не верил в близкую победу, но не складывал оружия*, тому що він засвідчує певний тип поведінки *Свого* з *Чужим* у кризові моменти боротьби. Типологія цього явища, пов'язаного з героїчною жертовністю, яскраво виявилася під час Варшавського повстання 1944 р. Ц. Тодоров у книзі «Обличчям до екстремі» («Face á l'extrême»), процитувавши лист із Лондона головного командувача Сосновського до прем'єр-міністра Миколайчика, зауважив, що «заради моральних та політичних цінностей мусять помирати окремі люди...<...> Усе ж абстракції, уособленої поняттям “Польща”, не досить. Саму Польщу треба принести в жертву ще одному віддаленішому ідеалові: Заходові, що, своєю чергою, є уособленням цивілізації і навіть “Людини”. Росіяни – це варвари, а Польща – останній бастион, що може їх зупинити. Отже, варто пожертвувати незліченними людськими життями задля захисту Людини». І далі, навівши думку командувача Внутрішньою армією Бора-Комаровського: «Ми сподівалися, що боротьба за Варшаву викличе світовий відгомін», – учений доходить висновку: «Повстання – це жертва чомусь невловимому – Варшаві, Польщі, Заходу, Світу – залишається завжди духом: собою жертвують в ім'я ідеї, а не люду. Зрештою, лише абсолют може задовольнити цей героїчний дух» [5, 15]. У роздумах над цим виникає сугестивне відчуття глибин героїчної трагедії польської молоді – покоління К. Бачинського, Т. Гайце та ін., що поклали своє життя у Варшавському повстанні. Отже, взяте у широкому історично-політичному контексті Варшавське повстання потрібно розглянути й оцінити в імагологічному вимірі. Залишивши осторонь міф «*Росіяни – це варвари*», варто зосередитися на гуманістичній сутності подвигу його учасників. Трагедія Т. Боровського, дискусійні відносини між думками З. Налковської і Ч. Мілоша, роздуми В. Гомбровича – усе це сьогодні є предметом для імагологічних студій.

У широкому імагологічному просторі потрібно розглянути й роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» – твір шекспірівського масштабу, тому що в ньому йдеться і про глибинні процеси дегуманізації людини, про трагічно поглиблений розрив зв'язку часів. Ця книга-набат з особливою гостротою порушила гамлетівське питання: «Бути чи не бути» й актуальна не лише для України.

Одним із варіантів розв'язки складних відношень *Тяжіння / відштовхування* в умовах панування *мислення війною* розкрито в драмі Л. Кручковського «Pierwszy dzień wolności» («Перший день свободи») і романі К. Чорного «Млечны шлях» («Чумацький шлях»).

У межах імагологічного процесу *Тяжіння / відштовхування* значне місце посідає *Тривога* за національні культури в епоху глобалізації, про що йдеться в книзі Анджея Стасюка «Fado».

Відштовхування. Цей процес яскраво, хоч і стисло простежено у творі Чеслова Мілоша «Pieśń przędziny».

Zmartwienia historyka	Прикраси історика
<p>North za przedmiot swoich badań obrał, całkiem świadomie, mikroskopijny powiat zagubiony gdzieś w trzewiach Europy, żeby, unikając łudzących uogólnień, odkryć, co działo się tam w latach drugiej wojny światowej. <...> W istocie już gruntowna wiedza o przeszłości była potrzebna, żeby wyjaśnić, w jaki sposób na tak małym obszarze znaleźli się wówczas ludzie posługujący się aż pięcioma językami i wyznający różne religie. <...> .Wystraczyło ...uchwycić jedną nitkę świadectwa, a jeden za drugim ukazywały się obrazy straszniejsz niż te, na jakie umiała się zdobyć fantazja najbardziej nawet sadystycznych malarzy. Bito, gwałcono, roztrzeliwano,</p>	<p>Хорт предметом своїх досліджень обрав, цілком свідомо, мікроскопічний повіт, загублений десь у нутрощах Європи, щоб, уникаючи оманливих узагальнень, відкрити, що діялось там у роки Другої світової війни. <...> насправді було потрібне ґрунтовне знання минулого, щоб з'ясувати, як на такому малому просторі одночасно опинилися люди, які послуговувалися аж п'ятьма мовами і визнавали різні релігії. <...> Але досить вхопитися за одну нитку свідчень, і одна за одною з'являлися картини, страшніші за ті, на які могла спромогтися фантазія навіть найбільш садистських художників. Били,</p>

<p>wieszano, palono żywcem, kamienowano, kopano rannych aż umarli, i nie oszczędzano żadnego chyba bólu, jakiego może doznać człowiek. Kto zabijał, kto gwałcił, kto torturował? Kto był oprawca, kto ofiara? Kamienie tej krainy nie mówiły nic, nie stawiano nagrobków, trawa dawno porosła pośpiesznie zasypane groby [7, 246–247].</p>	<p>гвалтували, розстрілювали, спалювали живцем, каменували, копали ногами поранених, доки ті не вмирали. І не звільняли їх від жодного болю, якого може зазнати людина. Хто був катом, хто був жертвою? Каміння тієї країни не промовляло нічого, бо не ставили надгробків і поспішно засипані могили давно поросли травною [4, 245–246].</p>
--	---

Далі Ч. Мілош пише, що після війни діти колишніх ворогів, вивчаючи у своїх національних школах, розміщених неподалік одна від одної, і засуджуючи ці звірства, чують тільки про злочини супротивників, а подібні вчинки своєї громади або замовчують, або заперечують їхні наставники. Частково цей підхід збережено й у цікавій книзі «Od niepodległości do niepodległości» (Warszawa, 2010) Адама Дзюрока, Марека Галензовського та ін., і в деяких українських публікаціях, коли, наприклад, ідеться про волинську різню.

Чеслав Мілош і Ліна Костенко змушують замислитися над таким станом речей у людській свідомості.

Іноді одна культура може – частіше з політичною метою панівних сил – бути спрямована проти іншої, щоб знищити її. Тут важливо підкреслити, що *агресія* чужої культури є водночас і актом її самогубства. Цю проблему філософськи порушував К. Вика ще в часи окупації Польщі та в перші роки після визволення її від фашистів у книзі «Życie na niby» (значну її частину написано взимку 1939–1940 рр.).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розгляд проблеми «Форми вияву імагологічних процесів у суспільстві й у літературі та способи їх відображення у творах письменників» – перспективи для таких досліджень у багатьох вимірах надзвичайно великі – є актуальним уже тому, що вона важлива у пізнанні людством самого себе. Усвідомлення імагологічних суперечностей має стати причиною стимулом для життєтворчості і життєздатності національних культур і світової культури загалом у її багатстві та подальшому розквітові.

Список використаної літератури

1. Бондаренко І. Розкоші і злидні японської поезії : японська класична поезія в контексті світової та української літератури / І. Бондаренко. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. – 566 с.
2. Лермонтов Ю. Избранные произведения. В 2 т. Т. 1. Стихотворения и поэмы 1828–1835 / Ю. Лермонтов. – Л. : Сов. писатель, 1957. – 412 с.
3. Максимов Д. Поэзия Лермонтова / Д. Максимов // Ю. Лермонтов Избранные произведения. В 2 т. Т. 1. Стихотворения и поэмы 1828–1835 / Д. Максимов. – Л. : Сов. писатель, 1957. – С. 5–93.
4. Мілош Ч. Придорожній песик / Чеслав Мілош. – Львів : Літопис, 2001. – 334 с.
5. Тодоров Ц. Обличчям до екстремі / Ц. Тодоров ; пер. з фр. Я. Салиги. – Львів : Літопис, 2000. – 415 с.
6. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістики / Дмитро Наливайко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 347 с.
7. Miłosz Czesław. Piesek przydrożny / Czesław Miłosz. – Kraków : Wydawnictwo «Znak», 1997. – 317 s.
8. Żywot Sienkiewica / pod red. Józefa Szczublewskiego. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989. – 465 s.

УДК 821. 161.3 – 14.911. 345.06: 008 (4-15)

Наталья Пазняк

**АПАЗІЦЫЯ «СВАЁ» / «ЧУЖОЕ» Ў БЕЛАРУСКАЙ
УРБАЊІСТЫЧНАЙ ПАЭЗІІ**

У артыкуле разглядаецца спецыфіка прысутнасці антытэзы «сваё» / «чужое» у межах беларускай урбаністычнай паэзіі.

Ключавыя словы: гарадскі текст, прастора, літаратурны вобраз, урбаністычная лірыка.

Пазняк Н. М. Опозиция «свое» / «чуже» в белорусской урбанистичной поэзии. У статці разглядаецца спецыфіка наяўнасці антытэзы «свое» / «чуже» в межах беларускай урбаністычнай паэзіі.

Ключовыя слова: міський текст, прастір, літаратурны образ, урбаністычная лірыка.

Позняк Н. М. Оппозиция «свое» / «чужое» в белорусской урбанистической поэзии. В статье рассматривается специфика присутствия антитезы «свое» / «чужое» в границах белорусской урбанистической поэзии

Ключевые слова: городской текст, пространство, литературный образ, урбанистическая лирика.